

BAŞKURT DESTANLARI HAKKINDA*Süveyda YAMAN**

Başkurt Destanları adlı eser 2014 yılının Aralık ayında dört cilt olarak Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır. Eser, Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun tarafından hazırlanmıştır. Destanları Başkurt Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktaranlar ise Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva ve M. Yasin Kaya'dır. Elimizdeki Başkurt destan serisi Türk Dil Kurumu bünyesinde yürütülen "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması" projesi kapsamında hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Eserin her bir cildinde ortak "Sunuş" (s. 7-10), "Giriş" (s. 11-52) ve "Sonuç" (s. 53) yazıları yer almaktadır.

Eserin "Sunuş" yazısı Proje Başkanı Fikret Türkmen tarafından kaleme alınmıştır. Yazar burada destan kavramının öneminden söz ederek dünyadaki destan araştırmaları hakkında bilgi vermektedir: "*Dünyada destan araştırma ve çalışmaları oldukça eski bir tarihe dayanmakla birlikte, ilk ciddi araştırmalar 19. yüzyılda başlamıştır. Pek çok toplumun sözlü olarak anlatılan destanları, ilk çağlardan itibaren Homer başta olmak üzere, farklı şairler ve bilim adamları tarafından toplanıp yazıya geçirilerek günümüze kadar ulaşmıştır.*" (s. 8) Yazar burada söz konusu projenin amacını "*Türkiye'de daha adı bile duyulmamış diğer Türk boylarının destani yaratmalarını Türkiye Türkçesine kazandırmayı düşündük.*" sözleriyle açıklamaktadır. (s. 8)

Türkmen, ilk aşamada Türk boylarındaki bilinen destanların isimlerinin ve tahmini uzunluklarının tespit edilmeye çalışıldığını belirterek Türk boylarının yaşadıkları bölgelerde henüz yayımlanmamış destanların olduğunu

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, tengizbilig1986@gmail.com

söylemektedir. Burada dikkat çeken bir husus da terminoloji sorunu hakkında yapılan açıklamalardır. Türkmen bu konuda şunları söylemektedir: “*Türkiye Türkçesinde bizim ‘halk hikâyesi’ dediğimiz ‘Kerem ile Aslı’, ‘Aşık Garip’ gibi anlatmalara diğer Türk boylarının pek çoğunda ‘destan’ adı veriliyordu. Buna bağlı olarak bizim ‘destan’ terimi Türk dünyasına derinlemesine girince genişliyor ve halk hikâyelerini de içine alıyordu. Bu yüzden halk hikâyeciliği geleneğinin sözlü gelenekte son günlerini yaşadığı da dikkate alınarak, hazırladığımız bu projenin, ağırlığı sözlü gelenekten derlenmek üzere, halk hikâyesi terimi içinde yer alan anlatmaları da kapsamaya gelecek kuşaklar için önemliydi ve bu sebeple halk hikâyelerinin de hazırladığımız projede yer almasını ve ayrı bir seri hâlinde yayımlanmasını uygun bulduk.*” (s. 8)

Eserin “Giriş” bölümü “Başkurt Halkının Epik Mirası” ana başlığı ile başlamaktadır. Burada Başkurt adı üzerinde durulmakta, Başkurtların millet olmasına katkı sağlayan uruk ve kabileler açıklanmaktadır. (s. 11) Bu yazıdan sonra “I. Başkurt Halkına Ait Epik Eserlerin Araştırılması ve Sınıflandırılması” başlığı altında “1. Epik Yadiğârları Toplama ve Araştırma Tarihi” başlıklı yazı yer almaktadır. Burada Başkurt folklor araştırmalarının nasıl başladığı, Başkurt destanlarını araştıran ve inceleyen Rus ve Başkurt bilginleri, Başkurt folklorunu araştırmada önemli görev üstlenen kuruluşlar vs. bilgiler yer almaktadır. Bu yazıdan öğrendiğimize göre uzun yıllar süren çalışmalar sonucu, 1970’li yılların başında Ufa’da 18 ciltten oluşan *Başkurt Halk İjadı (Başkurt Halk Edebiyatı)* serisi hazırlanır ve Moskova’da Nauka Yayınevinde destan örneklerinin Başkurtça ve Rusça olarak yapılan ilmi baskısını yayımlama imkânı doğar. Başkurt destanlarını derleme ve yayımlama işine 20. yüzyılın 20 ve 30’lu yıllarında Gebdelehet Vildanov, Gebbes Devletşin, Segit Mirasov, Neki İsenbet, Gelimov Selem, Kirey Mergen, Ali Karnay gibi Başkurt bilim adamları önemli katkıda bulunur. Bilim adamlarının Başkurt destanlarını bilimsel yönden inceleme ve bu yadiğârları araştırmaya başlamaları ise ancak 20. yüzyılın 60’lı yıllarında mümkün olmuştur. (s. 12-14)

“2. Başkurt Destanlarının Tasnif Çeşitliliği” başlığı altında M. M. Sagitov ve S. E. Galin’in tasniflerine bazı düzeltme ve ilaveler yapılarak Başkurt destanları üç gruba ayrılmıştır:

“1. *İlkel Çağ ve Sonraki Uruk-Kabile Cemiyeti Devrini Yansıtan Destanlar: Ural Batır, Miney Batır ile Şülgen Padişah, Akbozat, Zayatülek ile Hıvhlıv, Alıp Batır, Alpamişa ile Barsinhılv, Kunır Boğa destanları,*

2. *Uruk-Kabile Düzeninin Dağılımı ve Feodal Cemiyetin Doğuşunu Yansıtan Destanlar: Aksak Kola, Kara Yorga, Kuzıykürpes ile Mayanhılv, Aldar ile Zühre, Bala Beşnek, Tahir ile Zühre, Buzyeget, Yusuf ile Züleyha, Korkutname destanları,*

3. *Feodal İlişkilerin Sağlamlaşıp Cemiyetin Gelişim Devrinde Ortaya*

Çıkan Destanlar: Aktaş Han, Hunğı Hartay, Han Kızı Altınses, Möyten Bey, İzevkey ile Morazım, Yek Mergen, Mergen ile Mayanhılıv, Targın ile Kujak, Cengizname, Aksahan ile Karas Sesen, Karahakal, Yulay ile Salavat, Alasabır ile Ebrey Batır.” (s. 16)

“Giriş” bölümünün devam eden kısmında Başkurt destanları konularına göre üç ana gruba ayrılmaktadır:

“Mitolojik Destanlar” (s. 17-22); “1. Dünyaya Ebediyen Ölümsüzlük Veren Ural Batır”, “2. İki Dünyayı Bir Eden Yeryüzünde Ural-Batır’ın Kutsal İşini Layıkıyla Sürdüren Kahramanlar Hakkındaki Destanlar”, “3. Epik Kahramanın Nikâhı”, “4. Mitolojik Destanlarda İnsanoğlu ve Tabiat Probleminin Ortaya Konulması ve Çözülmesi”, “5. Başkurt Mitolojik Destanları ve Dünya Mitolojisi” başlıklı yazılarla anlatılmaktadır.

Mitolojik destanlarda zaman çok eskilere dayandığından eserin başlangıcında “boron boron zamanda” (öncelerin öncesinde) girizgâh ifadesi kullanılır. Ural Batır Destanı’nın ana felsefi teması, insanın dünyaya tayin edilişi, hayatın ve ölümün anlamı ve insanlığın ölümsüz olmasının şartının tabiatın ebediliği olduğunu ispat etmektir. Bu tür destanlarda kahraman, mitolojik dünyadan hayatın gerçekliğine oradan yine mistik dünyaya geçiş yapar. (s. 17-18)

Başkurt mitolojik destanlarında öncelikle “en iyi yılık hayvanı” motifi dikkat çekmektedir. Akbozat, Zayatülek ile Hıvhılıv, Miney Batır ile Şülgen Padişah Destanları bu motifi içermektedir. Ural Batır Destanı’nda Akbozat gökten yere iner. Ural Batır’ın Homay (Huma) ile kavuşması ise aslında iki evrenin nikâhı ve birleşmesini ifade etmektedir. (s. 20-22)

“Yaşam ve Günlük Yaşantı Destanları” (s. 23-36); “1. Yaşam ve Günlük Yaşantı Destanlarında Aşk ve Nikâh Konusu”, “2. ‘Yusuf ile Züleyha’ konusunun Folklor ile Münasebeti” “3. ‘Buzyeget Destanı’nda Başkurt Folklorunun Şiir Türlerinden Yararlanılması”, “4. ‘Tahir ile Zühre Destanı’ ile ‘Kuzıykürpes ile Mayanhılıv İrtegi’ Arasındaki Benzerlik ve Ortak Yönler”, “5. Destanın Masal Türüne Yaklaşması” başlıklı yazılarla açıklanmaktadır.

Aile ve günlük yaşantı konuları, mitolojik destanlarda önemli yer tutar. “Ural Batır”, “Zayatülek ile Hıvhılıv” ve “Akbozat” destanlarını veya diğer destanları başkahramanın nikâhını, günlük yaşantısını ve uğraşısını yansıtmaktadır. Örneğin, Akhak Kola’nın kahramanı aile kurmak nasip olmaz. Zayatülek bu bahta erişse de mutluluğu çok kısa sürmüştür. (s. 23)

Ural Batır’ın annesinin ve babasının mesleği avcılıktır. Zayatülek ile onun ağabeylerinin de uğraşı aynıdır. Ural Batır’ın dev ve ejderhalarla dövüşü, bir avcının hayvan avlamasına benzemektedir. Devlerle savaşan Miney Batır’a da avcı denilebilir. Kunır Buga, Kara Yorga, Akhak Kola gibi destanların kahramanlarının da asıl uğraşı hayvancılıktır. (s. 23)

Yaşam ve günlük yaşantı destanları ile mitolojik destanlarda ortak motiflere rastlamak mümkündür. “Alpamiş ile Barsınhılıv Destanı” buna örnektir. “Targın ile Kujak”, “Kerte Mergen”, “Maktımhılıv” ve “Mergen ile Mayanhılıv” ise yaşam ve günlük yaşantı destan grubuna dâhil olmalarına karşın, kendilerine özgü bir alt grubu teşkil etmektedirler. Bu destanların konusu “yad düşmanın kaçırdığı kızı kurtarma” motifi üzerine kurulu olup “kız namusu-il namusu” fikri etrafında birleşirler. (s. 23-34)

“Tarihî Destanlar” (s. 37-52); “1. Uruklar Arası Münasebetleri Yansıtan Epik Yadiğârlar”, “2. Hanlar Zamanı Hakkındaki Destanlar”, “3. Destanlarda Cengiz Han ve Onun Varisleri Devrinin Yansıtılması”, “4. ‘Singızname (Cengizname) Destanı’, Oğuz Destanı’nın Başkurt Versiyonları, Yasaklanmış Destan, İzevkey (İdige) Karakteri”, “5. Başkurt Halkının Millî Özgürlük Mücadelesi Hakkındaki Destanlar” başlıklı yazılardan oluşmaktadır.

Bu bölümde tarihî destanlar, öncelikle uruklar arası ilişkileri yansıtan epik yadiğârlar olmaları yönüyle ele alınmaktadır. İlk olarak “Uzak Menen Tuzak Balabeşnek Yarsığı” (Uzak-Tuzak Balabeşnek Parçası) adlı destanın Ural’a doğru yol alan Beşneklerin kaderini anlatan epik eserlerden birisi olduğu anlatılmaktadır. (s. 37)

Başkurtların epik yadiğârları arasında hanlar zamanını, onların hayatlarını, uğraşlarını yansıtan ayrı bir grup olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, Aktaş Han Destanı’nın başkahramanı gösterilen askerbaşı Aktaş, gerçek hayatta da başkahraman olmaya can atan, hilekâr ve kurnaz biridir. O, dünyanın yarısını fethetmiş İskender’i boyunduruğu altına alma hayalini kurar ve onu tuzağa düşürmeye çalışır. İskender savaş tecrübesi ile Aktaşlıları mağlup eder. (s. 41)

Cengizhan’ın hayatını, faaliyetlerini, Başkurtlar ile ilişkisini aydınlığa kavuşturan “Singızname (Cengizname)” Destanı Başkurt halkının tarihî rivayetlerinde ve şecerelerinde yer almaktadır. “Oğuzname” ve “Korkut Ata” destanları Oğuz Türklerinden çeşitli yollarla Başkurt Türklerine geçmiş ve bu yeni sahada kendi versiyonlarını oluşturmuştur. (s. 42-45)

“Sonuç” yazısı Başkurdistan Cumhuriyeti Devlet Bilimler Akademisi akademisyeni Prof. Dr. Ahmet Suleymanov tarafından kaleme alınmıştır. Yazar Başkurt destanlarını konuları doğrultusunda kısaca değerlendirmektedir. (s. 53)

Eserin dört cildine ilişkin bilgiler ise şöyledir:

Başkurt Destanları I, “Mitolojik Destanlar”a ayrılmıştır. Burada yer alan destanlar: Ural Batır, İdil ile Yayık, Akbozat, Miney Batır ile Şülgen Padişah, Konur Boğa, Akhak Kula, Kara Yurga, Zayatülek ile Hıvhılıv, Alıp Batır, Alpamişa, Altıyaşar Alpamişa, Uzak ile Tuzak Balabeşnek Parçası. Eser 396 sayfadır.

Başkurt Destanları II, “Sosyal Destanları Anlatan Destanlar”a ayrılmıştır. Kuziykürpes ile Mayanhılıv, Zühre ile Adlar, Maktımhılıv, Kıssa-yı Yusuf, El-kıssa Bozyiğit, Tahir ile Zühre, Seyfölmülük, Kerte Mergen, Targın Batır, Targın ile Kucak, Kıpçak Yiğidi ile Başkurt Kızı, Muradım ile Bukhın, Eberey Batır ile Albirmes Alasabır, Ebrey Batır, Alasabır, Yusuf Kitabı ve Kuziykürpes adlı destanlardan oluşmaktadır. Eser 672 sayfadır.

Başkurt Destanları III, “Tarihî Destanlar; Beyler, Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar”a ayrılmıştır. Aktaş Han, Han Kızı Altınses, Cengizname, Mamay Han Hikâyesi, Möyten Bey, Bey Tuksaba Oğlu Möyten Bey, Aksak Timur, İdige ile Muradım, İdege, Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen, İdege, Keleyke, Yayık Batırlar, Son Hartay, Gaysa Oğlu Emet, Tülle Membet, Karagölömbet ile Akkülömbet, Küsek Bey, Teteges Bey, Babsak Bey ile Karagölömbet, Kıpçak Soylu Yamgırsı Bey ile Kuskar Bey’in Yeni İl Bulduğu, Kazanferi Bey Zamanı-İki Kilmet Kavgası destanlarından oluşmaktadır. Eser 580 sayfadır.

Başkurt Destanları IV, “Kahramanlar Hakkında Destanlar, Ozanlar”a ayrılmıştır. Koblan Batır, Yek Mergen, Sura Batır, Bayazıt Batır, Kübelek-Tilev Batırları, Bikyen Mergen (Batır), Akşam Batır, Köbek Batır, Tülgen Batır, Sura Batır, Teveş Mergen, Akay Savaşı, Karasakal, Kara At, Salavat Batır, Yulay ile Salavat, Burangol Kaşka, Perovskiy Yaylası, Kinyekey, Sükem Batır, Bilal ile Düsen, Karas ile Akşa; Yerense Sesen, Akmırza Sesen ile Kobagoş Sesen ve Mahmut Sesen destanlarından oluşmaktadır. Eser 282 sayfadır.

Son olarak, *Başkurt Destanları* adlı eserin Başkurtlar, Başkurt destanlarını toplama ve araştırma tarihi, Başkurt destan çalışmaları ve türleri hakkında okuyucuya ayrıntılı bilgi verdiğini, dört ciltten oluşan hacimli yapısı ile Başkurt destanlarını Türkiye Türkçesine kazandırdığını söyleyebiliriz.

